

UKRAINA NA KARTACH POLSKICH PODRĘCZNIKÓW HISTORII XX wieku

Варто зауважити, що українське питання було представлено в польських підручниках XX століття в різних аспектах. Що стосується досліджень, польсько-українське питання було виражене по-різному в багатьох шкільних підручниках. Це значною мірою залежить від педагогічних ідей та школи догматики, що склалася в зазначеній системі освіти.

Ключові слова: польські школи, тексти підручників.

Следует заметить, что украинский вопрос был представлен в польских учебниках XX века в разных аспектах. Что касается исследований, польско-украинский вопрос был выражен по-разному во многих школьных учебниках. Это в значительной степени зависит от педагогических идей и школы догматики, сложившейся в указанной системе образования.

Ключевые слова: польские школы, тексты учебников.

It is worth maintaining that Ukrainian issue was presented in the Polish textbooks in XX century in the various aspects. As it comes of research, Polish-Ukrainian issue was expressed in a different way in many school textbooks. It largely depended on pedagogical ideas and school dogmatics prevailing in the specified educational system.

Key words: polish school, textbooks.

Refleksja dydaktyczna dotycząca problematyki ukraińskiej w polskiej edukacji historycznej ma stosunkowo długą historię. Po transformacji ustrojowej Polski powołano do funkcjonowania Polsko-Ukraińską Komisję Ekspertów ds. doskonalenia podręczników szkolnych historii i geografii. Podstawą do jej działania była decyzja Ministra Edukacji Narodowej z 24 lutego 1993 wydana w oparciu o Porozumienie o współpracy między Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Oświaty Ukrainy¹.

Działalność ta stanowiła także inspirację dla środowiska dydaktyków historii do podjęcia badań nad wyżej wspomnianą problematyką. W latach 2001-2005 odbyły się dwie sesje naukowe na Uniwersytetach w Rzeszowie i Kielcach, których pokłosiem było między innymi wydzielenie problemów badawczych dotyczących zagadnienia stosunków polsko-ukraińskich w polskich podręcznikach historii [1]. W książkach szkolnych do nauczania historii możemy wyodrębnić w aspekcie

chronologicznym następujące grupy zagadnień podejmujących wprost interesująca nas problematykę.

- Tematyka ukraińska w kontekście buntów kozackich i powstania Chmielnickiego – stosunkowo szeroka narracja.
- Włączenie Ukrainy do Polski w ramach unii lubelskiej.
- Zagadnienie koliszczyzny w XVIII w.
- Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w drugiej połowie XIX wieku i tworzenie się ukraińskiego ruchu narodowego.
- Powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej 1918 r.
- Walki o granice wschodnią po I wojnie światowej – współpraca z Semenem Petlurą.
- Ukraińcy jako naród zamieszkujący Polskę w okresie międzywojennym.
- Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej.
- Walki z Ukraińską Armią Powstańczą w Bieszczadach akcja «Wisła».
- Ukraińcy jako naród zamieszkujący PRL [2].

Na kartach polskich podręczników Ukraina pojawiała się jako kraina historyczna w różnych aspektach a mianowicie: Księstwo Kijowskie, Księstwo Halicko-Włodzimierskie, Podole, Galicja Wschodnia, Wołyń, Republika Ukraińska, Ukraina Lub też część ZSRR. Stanowiło to dość znaczną trudność w recepcji materiału merytorycznego szczególnie dla młodszych uczniów.

¹ Do pierwszego spotkania komisji doszło w Warszawie w dniach 29 marca – 1 kwietnia 1993. Gremium to dożyło łącznie pięć posiedzeń i pracowało do 16-18 czerwca 1998 r. Na ostatnim posiedzeniu uznano, że podręcznik szkolny z geografii nie wymagają już dalszej szczegółowej analizy i będą modernizowane w miarę potrzeb. Również coraz więcej podręczników z historii nie budziło poważniejszych zastrzeżeń ekspertów, a niektóre z nich wywoływały pozytywne oceny.

Należy podkreślić, że szczególnie w pracach okresu międzywojennego wielu autorów zamieszczało barwne opisy dotyczące Ukrainy i jej mieszkańców. Janina Schoenbrenner w 1938 r. pisała *«W ciągu XV i XVI wieku ziemie, położone na wschód i zachód od Dniepru, a łączące się na południu z Dzikimi Polami, czyli tzw. Ukraina, zaczęły się zaludniać. Tworzyły się tam wielkie majątki ziemskie, królowie dawali te ziemie możnym panom, byle zaludnić i uprawić puste obszary. Powstały więc majątki królewiat kresowych. Takimi byli Zastawscy, Ostrowscy, Kalinowscy, Wiśniowieccy i inni. Nie mogąc uprawiać tak wielkich ilości ziemi, możni panowie dzierżawili swe włości. A na owych ziemiach mieszkała z dawna, zanim panowie objęli ją w posiadanie, ludność różnego pochodzenia: byli tam Rusini, Serbowie, Ormianie i Wołochowie. Z czasem ludność ta utworzyła oddzielny stan Kozaków. Kozak w wielu wschodnich językach znaczyć miał junak, wolny człowiek»* [3]. Autorka w tym fragmencie wypowiada się z sympatią zarówno o kraju jak i jego mieszkańcach, w stosunku do których używa sformułowania «stan». Ukraina w formie opisowej pojawiał się w podręcznikach przedwojennych natomiast w pracach wydawanych po wojnie ukazywana była przede wszystkim w kontekście problemowym.

XVII – wieczne powstania kozackie

Jednym z najczęściej poruszanych problemów dotyczących stosunków polsko-ukraińskich były XVII – wieczne bunty kozackie. O wadze problemu świadczyć może fakt, iż wielu autorów podręczników podejmowało ten wątek byli to między innymi: A. Szelański, G. Gebertowa, Cz. Nanke, H. Pohowska, M. Wyszacka, J. Schoenbrenner, W. Hoszowska, M. Dłuska, A. Gysztor, M. Siuchmiński, G. Missalowa, S. Arnold, J. Michalski, A. Galos, K. Jakubowski i inni [4]. Autorzy książek szkolnych z okresu międzywojennego przedstawiając tematykę związaną z powstaniami ukraińskimi w XVII wieku podkreślali ich zabarwienie religijne. W podręcznikach Gebertowej i Szelańskiego wydanych w latach 20-tych ubiegłego stulecia ukazywano Polaków jako obrońców wiary katolickiej natomiast Kozaków prawosławnej. W związku z tym w pracach tych brak było szerszej analizy społeczno-politycznej, demograficznej i kulturowej dotyczącej powyższych zagadnień, co miało niewątpliwie wpływ na spłaszczenie ukazywanej tematyki kozackiej. Z autorów prac przedwojennych jedynie Janina Schoenbrenner zwróciła uwagę na pewne odrębności społeczne i kulturowe będące przyczyną konfliktów [5]. W tym czasie autorzy podręczników dla określenia wojen polsko-ukraińskich używali pojęcia «bunty kozackie» w pewnym stopniu deprecjonując te wydarzenia. Zupełnie inaczej na ten temat wypowiadali się twórcy podręczników powojennych określając je «wojną chłopską», «narodowo-wyzwoleńczą walką chłopów ukraińskich» lub też «wojną narodu ukraińskiego o wolności i samodzielność». Takie ujęcie powyższej problematyki prezentowali szczególnie autorzy podręczników z lat 40-tych i 50-tych XX wieku. Dostrzegali oni przyczyny konfliktu nieco szerzej niż twórcy wcześniej analizowanych prac. Wyszukiwali twierdzenie, iż walki miały aspekt społeczny, ludowy i narodowościowy a ich podstawą były walki klasowe chłopów. Taka interpretacja była zgodna z ówczesną polityką oświatową realizowaną w polskich szkołach, lecz daleka od prawdy historycznej,

ponieważ w tym wypadku trudno jest mówić o pełnej świadomości narodowej a tym bardziej państwowej Kozaków. Na tym tle w sposób szczególnie wyróżnia się praca Władysławy Hoszowskiej i Weroniki Tropaczyńskiej wydana w 1946, która znajdowała się pod silnym wpływem powojennych tendencji pacyfistycznych. Dlatego wojnę polsko-ukraińską autorki przedstawiły w narracji chłopca, rówieśnika korzystających z podręcznika uczniów. Miało to za zadanie uwrażliwić dzieci na groźbę i okrucieństwo wojny [6]. Po transformacji ustrojowej w podręcznikach analizowaną problematykę widziano nieco szerzej w kontekście społecznym, religijnym, politycznym obyczajowym kulturowym i językowym. Potraktowanie zagadnień kozacczyzny wielowątkowo nadało tej tematyce aspekt wielowymiarowy zgodny z założeniami historii globalnej [7].

Włączenie Ukrainy do Polski w ramach unii Lubelskiej

Nieco mniej informacji dotyczących interesującej nas problematyki zawierały tematy dotyczące unii lubelskiej. W zależności od podręcznika ich autorzy inaczej interpretowali włączenie tych terenów do Korony a mianowicie pisano o wcieleniu: «Podlasia, Wołynia Kijowszczyzny», «Wołynia, Podola i Ukraińcy», «Ukrainy», «Wołynia i Ukrainy» [8]. Jak wynika z badań każdy z autorów podręczników używał innej terminologii wprowadzając tym samym u uczniów chaos informacyjny. Inaczej także interpretowano skutki unii. Przykładowo Gryzelda Missalowa i Janina Schoenbrenner pisały: *«Unia lubelska dawała panom polskim podstawę do utrzymania zaboru ziem ukraińskich. Miała też ułatwić dalsze zabory na wschodzie. Stawała na drodze do zjednoczenia Białorusi i Ukrainy, do niezawisłości Litwy»* [9]. Ocena unii według autorek powyższej pracy jest zdecydowanie negatywna a jej interpretacja zgodna z założeniami programowymi i wychowawczymi szkolnictwa polskiego z lat 50-tych XX wieku. Z kolei Marceja Kosman zupełnie inaczej zinterpretował powyższe wydarzenie pisząc: *«Wielu Polaków przesiedliło się na tereny wschodnie Rzeczypospolitej do Wielkiego Księstwa. Nadto szlachta litewska i ruska przyjmowała polski język i obyczaje. Na Litwie spotkać można było Tatarów, na Ukrainie i w Małopolsce Ormian»* [10]. Kosman przede wszystkim podkreślał społeczne i kulturowe znaczenie unii omawiając ją w duchu tolerancji i akceptacji odmiennych kultur, które mogą wzajemnie się wzbogacać.

Zagadnienie «koliszczyzny»

Jak wynika z badań także zagadnienie koliszczyzny ujmowano różnorodnie a w dużej mierze uzależnione było to od myśli pedagogicznej obecnej w szkolnictwie polskim w poszczególnych systemach szkolnych. W okresie dwudziestolecia międzywojennego problematykę tą podejmowali tacy autorzy jak: Czesław Nanke, Wanda Moszczeńska, Halina Mrozowska, Wincenty Zakrzewski i inni [11]. W tym czasie pojawiła się teza, że koliszczyzna była ruchem anty szlacheckim i anty katolickim. Podkreślano jej nacjonalistyczny charakter i pro rosyjskość. Autorzy podręczników tego okresu także różnie definiowali pojęcie koliszczyzny, często nazywając ją buntem hajdamackim czy też rozruchami chłopskimi. W szkolnictwie II Rzeczypospolitej przedstawiono także okrucieństwo walk a jego przykładem były rozruchy w

Humanium. W okresie PRL nastąpiła zmiana w przedstawianiu badanej problematyki. Postawiono tezę że, że koliszczyzna była powstaniem anty feudalnym i przykładem walki klasowej. Według Michała Siuchmińskiego świadomość klasowa i narodowa XVII – wiecznych chłopów ukraińskich była na tyle ukształtowana, że pozwoliła im na zorganizowanie powstania ludowego [12]. Jak wynika z badań nad omawianą problematyką powyższy pogląd był zgodny z założeniami ideowymi szkolnictwa polskiego lat 50-tych XX wieku. W podręcznikach tego okresu podkreślano przyczyny polityczne, społeczne, klasowe, gospodarcze i religijne powstania koliszczyzny. Autorzy ówczesnych książek szkolnych traktowali powyższe zagadnienie jako jeden z aspektów szerszego ruchu społecznego dotyczącego powstań chłopskich, nadając mu tym samym charakter ogólny. Podobnie jak w okresie międzywojennym podkreślano okrucieństwo i dramatyzm walk powstańczych na przykładzie Humania [13].

W III Rzeczpospolitej starano się inaczej przedstawić problematykę koliszczyzny i podkreślić jej społeczny aspekt. Po raz pierwszy autorzy podręczników przyznali, że jedną z podstawowych przyczyn wybuchu powstania była nacjonalistyczna i feudalna polityka polskiej szlachty wobec ludności ukraińskiej. Kazimierz Przybysz Wojciech Jakubowski i Mariusz Włodarczyk w swojej pracy jednoznacznie stwierdzili, że to właśnie Polacy byli ciemniejszymi wobec miejscowej ludności chłopskiej. Przedstawili oni także społeczne, ekonomiczne, religijne i narodowe przyczyny wybuchu powstania starając się je ukazać w wielowymiarowo. Po raz pierwszy pojawiło się także wyjaśnienie etymologiczne pojęcia «koliszczyzna» [14].

Stosunki polsko-ukraińskie w Galicji w drugiej połowie XIX w i tworzenie się ukraińskiego ruchu narodowego

Polskie podręczniki historii mówią bardzo niewiele o Ukraińcach i ich życiu w XIX wieku. W znakomitej większości przypadków pierwszą ku temu okazją było pojawienie się na scenie politycznej przedstawicieli i haseł ukraińskiego ruchu narodowego, co w rzeczywistości było bardzo ważnym wydarzeniem dla ówczesnych Polaków, zwłaszcza w Galicji [15]. Autorzy podręczników przedwojennych nie podejmowali tego tematu, natomiast powojennych potraktowali tą tematykę skrótowo i wybiórczo. W wypadku prac z lat 50-60-tych XX w. spowodowane było to przekonaniem, że ziemie te kulturowo i etnicznie powinny być zjednoczone z Rosją Radziecką. Dlatego też podkreślanie odrębności Ukraińców było niezgodne z tym poglądem. Tym niemniej niektórzy autorzy sporadycznie podejmowali powyższe rozważania. Henryk Sędziwy podkreślał, natomiast upośledzenie pod względem politycznym, kulturowym i ekonomicznym ludności ukraińskiej zamieszkującej Wschodnią Galicję oraz zwracał uwagę na rozwój ich kultury pisząc: «*Wybitny ukraiński pisarz Iwan Franko. Pisał on szczególnie dużo o wyzysku ludności ukraińskiej ze strony obszarników polskich. Ukazywał głównie upośledzenie narodowe ludności ukraińskiej*» [16]. Większość autorów między innymi Natalia Gąsiorowska, Józef Dutkiweicz, Henryk Sędziwy, Henryk Katz, Stanisław Szostakowski. Opisując Galicję w dobie autonomii prezentuje rozwój ruchu ludowego,

robotniczego, oraz walk narodowowyzwoleńczych narodów słowiańskich w aspekcie społecznym i politycznym akcentując przemiany o podłożu socjalistycznym a nie narodowym. Jedyne Skowronek pisał o «*rodzącej się świadomości społecznej*» [17]. Ponadto Gąsiorowska przedstawiając obraz Galicji tego okresu wiele miejsca poświęciła społecznej roli Czechów, Serbów, Chorwatów, Słoweńców nie wspominając o Ukraińcach, którzy w analizowanym okresie stanowili znaczną część społeczeństwa. Przedstawiony tym samym obraz galicyjskich stosunków społecznych był nie do końca zgodny z prawdą historyczną [18].

Powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej w 1918 r.

Problematykę tą w stosunkowo nowych opracowaniach podręcznikowych podejmowali między innymi Wojciech Roszkowski, Anna Radziwiłł, Witold Pronobis, Grażyna Szelałowska, Janusz Osica oraz Elżbieta i Jerzy Centkowsky [19]. Interpretacja tego wydarzenia była różnorodna, ponieważ polscy autorzy odmiennie oceniali szanse Ukraińców na swoją niepodległość na początku XX stulecia. W swojej pracy Radziwiłł i Roszkowski podkreślili chaos i terror rodzącej się na Ukrainie państwowości w postaci Republiki Ukraińskiej (kijowskiej) rządzonej przez Dyrektoriat i Semena Petlurę. Uwypuklili toczące się na jej terenie walki Armii Czerwonej, Wojska Polskiego, Armii Dienikina i Petlury oraz hufców Nestora Machy i innych atamanów. Ostatecznie idea wolnej Ukrainy została zaprzepaszczone a jej ziemie podzielone między Polskę i Rosję Radziecką. Podobnie wypowiada się w swojej pracy Szelałowska, która pisze, że na wschodnich terenach dawnej Rzeczpospolitej «*zderżyły się trzy sprzeczne tendencje: ruchy niepodległościowe dawnych prowincji imperium rosyjskiego, ofensywa bolszewików zamierzających wprowadzić tam komunistyczną władzę podporządkowaną rosyjskiemu centrum oraz dążenia Polaków do odtworzenia unii Polski i byłego Wielkiego Księstwa a być może i Ukrainy*» [20]. Ponadto z polonocentrycznym oglądem i oceną przedstawionych wydarzeń zerwali w dużej mierze Centkowsky i Osica. W związku z tym pisali «*współpraca Petlury z Polakami nie zyskała poważniejszego wsparcia ludności ukraińskiej*» [21].

Walki o granicę wschodnią

Problematyka ta podobnie jak watki podejmowanie uprzednio także była prezentowana w różnorodny sposób w polskich podręcznikach. Tacy autorzy jak T. Lanecki, W. Łukaszewicz, H. Wereszycki, J. Willaume, J. Kwaśniewicz, G. Missalowa, J. Schoenbrenner oraz M. Dłuska. Dokonali w swoich pracach upolitycznienia powyższego problemu. Winą za wybuch konfliktu obarczyli imperialną i zaborczą politykę Polaków, którzy zdaniem niektórych autorów byli narzędziem imperialistów i korzystali z ich finansowej pomocy. Ponadto wojska polskie pod wodzą Piłsudskiego pragnęły odebrać ziemie ukraińskie Związkowi Radzieckiemu a odstąpiły od tego zamierzenia na skutek ataku Armii Czerwonej na terytorium Polski. Poddano także ostrej krytyce koncepcję federacyjną, która według twórców książek szkolnych z lat 40-50 tych ubiegłego stulecia była nie do przyjęcia dla Ukraińców, ponieważ kulturowo, etniczne i politycznie zjednoczeni byli oni z państwem radzieckim. Motywacji do walk zgodnie z ówczesną ideologią szkolną szukano w walce klas i nierównościach społecznych a za główną ich

przynajmniej uznano chęć dominacji polskich obszarników nad ukraińskimi chłopami. Zwrócono uwagę, iż w wyniku traktatu ryskiego Zachodnia Ukraina została przyłączona do Polski a wraz nią 5 milionów Ukraińców weszło w skład społeczeństwa polskiego [22].

Podobnie to zagadnienie prezentowali w swoich pracach w latach 60 i 70-tych XX wieku Sędziwy i Wojciechowski podkreślając jego zaborczy charakter i późniejszą kwestię wielonarodowościowego społeczeństwa II Rzeczypospolitej [23].

Po transformacji ustrojowej kwestie te przedstawiano w nieco innym świetle. W pracach Tadeusza Glubińskiego i Centkowskich podano po raz pierwszy informację, o zajęciu terenów ukraińskich przez Armie Czerwoną [24].

Dopiero więc w latach 80 i 90 tych XX w. wyjaśniono uczniom dlaczego Polacy podjęli walkę w Galicji Wschodniej w tym także we Lwowie, na czym polegała idea federacyjna w sprawie wschodnich granic polskich oraz dlaczego działania Polaków przez pewien czas wspierały siły ukraińskie. Różnie natomiast przedstawiono problem układu ryskiego, ponieważ niektórzy autorzy twierdzili, że granica wytyczona była pomiędzy Polską a Rosją a inni, że między Rzeczypospolitą, Rosją oraz Ukrainą [25].

Stosunki polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej

We wszystkich książkach szkolnych tego okresu zgodnie podkreślano, iż II Rzeczypospolita była państwem wielonarodowościowym, ponieważ 30 % jej mieszkańców stanowili obywatele innego pochodzenia niż polskie. Wśród nich największą grupę stanowili Ukraińcy zwani także niekiedy Rusinami termin ten pojawia się szczególnie w podręcznikach przedwojennych. Pewne trudności nastręcza także dokładne ustalenie liczby obywateli pochodzenia ukraińskiego w strukturze narodowej Polski międzywojennej. Włodzimierz Jarosz w 1935 roku podawał, że wynosiła ona około 14,4 % natomiast Wojciech Roszkowski w swojej pracy z roku 1992 plasował ją na 16 % ogólnej liczby mieszkańców II Rzeczypospolitej było pochodzenia ukraińskiego [26]. Jak wynika z badań największe skupiska tej ludności znajdowały się w ówczesnych województwach: stanisławowskim, łuckim, tarnopolskim, lwowskim, i brzeskim [27]. Niestety choć Ukraińcy stanowili najliczniejszą grupę społeczną autorzy polskich podręczników nie poświęcili im należnego miejsca większą uwagę skupiając na mniejszości żydowskiej i niemieckiej. Różnorodnie także interpretowano stosunki pomiędzy Polakami a Ukraińcami w okresie międzywojennym. Autorzy przedwojenni między innymi Jarosz twierdził, że nie ma konfliktu pomiędzy tymi nacjami, ponieważ obywatele pochodzenia ukraińskiego prawa przyznane im przez Konstytucję Rzeczypospolitej a mianowicie: *«wolność sumienia, równość wobec prawa i dostęp do urzędów publicznych; dozwala im też swobodnie używać ojczystego języka i urządzać własne nabożeństwa, zakładać oprócz prywatnych szkół własne szpitale i ochronki, towarzystwa oświatowe, dobroczynne, spółdzielcze, jak również kościoły i domy modlitwy, pielęgnować ich ojczystą wiarę i język»* [28]. Na uwagę zasługuje fakt, iż Jarosz choć nie przedstawił zgodnego z prawdą obrazu stosunków polsko-ukraińskich, to jednak starał się wytworzyć pozytywny klimat wokół tej kwestii. Podkreślał długie dzieje polskiej tolerancji

jak również wskazywał na przedstawicieli innych narodowości, którzy wnieśli liczący się wkład w rozwój państwowości polskiej.

W okresie PRL autorzy podręczników zgodnie z ówczesną dogmatyką szkolną przyczyny konfliktu widzieli w walce klasowej i powstaniom chłopstwa ukraińskiego przeciwko polskim obszarnikom. Ponadto w wielu pracach z tego okresu podkreślano dążenia ukraińskie do zjednoczenia z Rosją Radziecką [29]. Najpełniej jednak tą kwestię przedstawił w swoim podręczniku Grzegorz Wojciechowski, ponieważ jej przyczyny wywodził do kryzysu ekonomicznego, działalności ukraińskich partii nacjonalistycznych oraz terroru stosowanego przez ówczesnej władze polskie. Dlatego pisał: *«Antypolskie nastroje panowały przede wszystkim w województwach południowo-wschodnich czyli dawnej Galicji Wschodniej. W niektórych jej rejonach mieszkańcy narodowości ukraińskiej stanowili większość. Oprócz legalnych stowarzyszeń tworzyli oni ugrupowania tajne np. Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN). Jej członkowie posuwali się nawet do ataków terroru. Niechęć do polskiej władzy pogłębiała się z powodu złej ekonomicznej terenów wschodnich. Rosnące niezadowolenie starali się wykorzystać komuniści wspierani przez Rosję bolszewicką (od 1922 r. Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich). Dążyli oni do oderwania wschodnich ziem Rzeczypospolitej i przyłączenia ich do ZSRR. Należy podkreślić, że wielu Ukraińców i Białorusinów było lojalnymi obywatelami państwa polskiego, chociaż nie rezygnowali oni z żądań zwiększenia swobód obywatelskich dla mniejszości narodowych. Dążąc do utrzymania całości terytorium państwa, władze polskie zwalczały nielegalne organizacje stosujące terror. Wysyłały przeciwko nim wojsko i polityce. Władze wzmacniały także polskość na Kresach poprzez tworzenie Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Przyniosła to pewne uspokojenie na wschodzie, nie zlikwidowało jednak źródeł konfliktu polsko-ukraińskiego, który z nową siłą ujawnił się podczas II wojny światowej»* [30].

Sprawa polsko-ukraińska w czasie II wojny światowej. Walki władzy ludowej ze zbrojnym podziemiem akcja «Wisła»

Do lat 80-tych XX wieku w polskich podręcznikach historii nie podejmowano zagadnień związanych z wkroczeniem Armii Czerwonej na Kresy wschodnie Rzeczypospolitej i nie dokonano analizy położenia znajdującej się tam ludności. Dopiero w pracach wydawanych w latach 1980-1981 oraz po 1989 roku podjęto rozważania na ten temat [31]. W ich wyniku ustalono, że Armia Czerwona wkraczając na te tereny dokonała ich włączenia w skład swojego państwa. Ponadto ludność tam zamieszkałą uznano za obywateli Związku Radzieckiego. Autorzy jednocześnie podkreślili, że zarówno wielu Polaków jak i Ukraińców mieszkańców tych ziem dotknęły represje stalinowskie w ramach, których zostali wywiezieni za Ural lub na inne tereny zsyłek. W wyniku badań podręcznikowych nad problematyką walk ze zbrojnym podziemiem i akcją «Wisła» Anna Nadgórska ustaliła że ich autorzy tak oto przedstawiali tą kwestię:

Kolejna zmiana granic spowodował, że część Ukraińców nadal pozostała w Polsce i była przeciwna

działaniem władz polskich, dokonujących świadomie ich repatriacji na tereny poza Bug i San.

Zorganizowano Ukraińską Armię Powstańczą (UPA), która działając z zaskoczenia mordowała Polaków i Ukraińców współpracujących z nimi.

Śmierć gen. Karola Świerczewskiego pod Baligrodem w Bieszczadach spowodowała, że władze polskie nie dostrzegając innych możliwości rozwiązania problemu «płonącego pogranicza» dokonały przesiedlenia wszystkich mieszkańców tych terenów na odzyskane Ziemie Zachodnie lub Północne.

W powyższych działaniach komunistyczne władze polskie zastosowały metodę stosowaną w ZSRR.

Reasumując należy stwierdzić, że problematyka ukraińska była przedstawiana w polskich podręcznikach szkolnych XX stulecia w różnorodnych aspektach. Wielość i różnorodność wątków tematycznych świadczyć może o wadze poruszanych zagadnień. Jak wynika z badań problematyka polsko-ukraińska ujmowana była w sposób odmienny w wielu podręcznikach szkolnych. Uzależnione to było w dużej mierze od myśli pedagogicznej i dogmatyki szkolnej panującej w określonym systemie szkolnym. W okresie międzywojennym tematykę tą rozpatrywano w kontekście idei wychowania

państwowego i polskiej racji stanu nadając tym samym treściom tym zabarwienie nacjonalistyczne. W czasach PRL zgodnie z założeniami dialektyki historycznej przedstawiono te zagadnienia w aspekcie walk klasowych i powstań ludowych. Autorzy piszący pod wpływem ideologii socjalistycznej jednocześnie podkreślali łączność etniczno-kulturową i polityczną Ukrainy i Ukraińców z narodami Związku Radzieckiego. Po transformacji ustrojowej starano się przedstawiać wspólną historię Polaków i Ukraińców wielowątkowo i wieloaspektowo szukając motywacji ich działań w obszarze zarówno politycznym jak i społecznym, obyczajowym, kulturowym, religijnym, gospodarczym nadając opisywanym wydarzeniom wymiar pogłębionej analizy. Niewątpliwie upolitycznienie omawianej tematyki w okresie międzywojennym i powojennym miało zdecydowanie negatywny wpływ na obraz przedstawianych stosunków polsko-ukraińskich w edukacji szkolnej. Autorzy tego okresu wielokrotnie nie przedstawiali zgodnej z prawdą historyczną wizji dziejów, lecz realizowali określone cele ideowo-wychowawcze. Po roku 1989 podjęto wspólne próby interpretacji dziejów zarówno Polaków jak i Ukraińców starając się przestawić je w świetle stosunków dobrosąsiedzkich i europejskich.

BIBLIOGRAFIA

1. Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich / pod. red. W. Bonusiaka. – Rzeszów, 2001 ; Stosunki polsko-ukraińskie w szkolnej edukacji historycznej od XIX do XX wieku / pod. red. H. Wójcik-Łagan. – Kielce, 2005.
2. Konieczko-Śliwińska D. Stosunki polsko-ukraińskie w polskich podręcznikach historii dla szkoły podstawowej wydanych w latach 1989-1998 // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich / pod. red. W. Bonusiaka. – Rzeszów, 2001. – S. 64–65.
3. Schoenbrenner J. Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do historii dla klasy V szkół powszechnych drugiego i trzeciego stopnia. – Warszawa, 1938. – S. 149–150.
4. Autorzy podejmujący problematykę buntów kozackich : Szelgowski A. Dzieje Powszechne w zarysie. Podręcznik do nauki historii. Część trzecia. Dzieje nowożytne. – Poznań-Lublin-Wilno, 1920 ; Gebertowa G. Historia dla klasy V Szkół Powszechnych. – Lwów-Warszawa, 1925 ; Nanke Cz. Historia Nowożytna, Część pierwsza. – Lwów, 1929; Pohowska H. Wyszacka M. Podręcznik dla klasy V Szkoły Powszechnej. – Warszawa 1933 ; Schoenbrenner J. Dzisiaj i dawniej na ziemiach polskich. Podręcznik do nauki historii dla klasy V Szkół Powszechnych drugiego i trzeciego stopnia. – Warszawa, 1938 ; Szczechura T., Tropaczyńska-Ogarkowa W. Było to dawno. Opowiadania z dziejów ojczystych dla klasy IV szkoły podstawowej. – Warszawa, 1946 ; Dłuska M. Z naszych dziejów. Podręcznik historii dla szkoły powszechnej. – Warszawa, 1947 ; Cieysztor A., Szczechura T. Średniowiecze i czasy nowożytne. Podręcznik dla klasy VII. – Warszawa, 1948 ; Baranowski B., Katz H., Krakowski S., Siuchmiński M., Zwolska W. Historia dla klasy VI / pod. red. M. Siuchmińskiego. – Warszawa, 1952 ; Missalowa G., Schoenbrenner J. Historia Polski. – Warszawa, 1952; Arnold S., Michalski J., Piwarski K. Historia Polski od połowy XV w. do roku 1795. – Warszawa, 1955 ; Galos A., Gierowski J., Leszczyński J. Historia dla klasy II technikum. – Warszawa, 1972; Przybysz K., Jakubowski J., Włodarczyk M. Historia dla gimnazjalistów. Dzieje nowożytne. Podręcznik klasa II. – Warszawa, 2001 i inne.
5. Urbanowicz B. Między wiarą a polityczną ideologią – Postać i obraz Bohdana Chmielnickiego w wybranych polskich podręcznikach historii (1918-1997) // Prawosławie nauka i społeczeństwo, Kijowsko-Pieczerski Kwartalnik Historyczny / pod. red. Siergieja Bołchowitina. – Kijów, 2008. S. 63–74.
6. Hoszowska W., Szczechura T., Tropaczyńska-Ogarkowa W. Było to dawno. Opowiadania z dziejów ojczystych dla klasy IV szkoły podstawowej. – Warszawa, 1946. – S. 194.
7. Breudel. Historia i nauki społeczne, długie trwanie. – Warszawa, 1958.
8. Arnold S., Michalski J., Piwarski K. Historia Polski od połowy V w. do r. 1795. – Warszawa, 1955. – S. 78 ; Missalowa G., Schoenbrenner J. Historia Polski. – Warszawa, 1951. – S. 73; Kosman M. Historia dla klasy VI. – Warszawa, 1977. – S. 63.
9. Missalowa G., Schoenbrenner J. Historia Polski. – Warszawa, 1951. – S. 73.
10. Kosman M. Historia dla klasy VI. – Warszawa, 1977. – S. 63.
11. Zakrzewski W. Historia powszechna. T. III Historia nowożytna. – Kraków, 1920; Nanke Cz. Historia nowożytna. Część pierwsza. – Lwów, 1929; Moszczeńska W., Mrozowska H. Podręcznik do nauki historii na trzecią klasę gimnazjalną. – Lwów, 1935; Gebert B., Gebertowa G. Opowiadania z dziejów powszechnych. Część II. – Lwów, 1929 i inni.
12. Autorzy podejmujący powyższą tematykę w okresie PRL: Baranowski B., Katz H., Krakowski S., Siuchmiński M., Zwolska W. Historia dla klasy VI / pod. red. M. Siuchmińskiego. – Warszawa, 1952 ; Arnold S., Michalski J., Piwarski K. Historia Polski od połowy XV w. do r. 1795. – Warszawa, 1955 ; Bortnowski W., Danielewicz I., Katz H., Korzec P., Siuchmiński M., Zientara B., Zwolska W. Historia dla klasy II technikum. – Warszawa, 1965 ; Galos A., Gierowski J., Leszczyński J. Historia dla klasy II technikum. – Warszawa, 1972.
13. Urbanowicz B. Zagadnienie koliszczyny w wybranych polskich podręcznikach historii XX wieku // Ukraińsko-Polski naukowy dialog w Humaniu. – Humań, 2009. – S. 242–243.
14. Przybysz K., Jakubowski W. J., Włodarczyk M. Historia dla gimnazjalistów. Dzieje nowożytne. Podręcznik klasa II. – Warszawa, 2001. Autorzy podjęli wyjątkowo wyjaśniając etymologię pojęcia koliszczyna od słowa «koł» czyli nazwy broni powstańców. Natomiast Polski Słownik Historyczny wydany w roku 1988 tak oto ujmuje powyższe hasło, iż pochodzi ono od słowa «kolej», które oznaczało na Zachodniej Ukrainie straż pełnioną przez chłopów przed domami panów. Inaczej definiuje to pojęcie encyklopedia Wikipedia według niej nazwa koliszczyna pochodzi od okrzyku powstańców «koli» – czyli kłuj.

15. Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii i syntezach dziejów okresu międzypowstaniowego // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. – Rzeszów, 2001. – S. 105.
16. Sędziwy H. Historia kl. VII. – Warszawa, 1961. – S. 75.
17. Skowronek J. Historia do Niepodległej. Podręcznik dla klasy VII szkoły podstawowej. – Warszawa, 1987. – S. 147.
18. Dutkiewicz J., Gąsiorowska N., Katz H. Historia dla klasy VII / pod. red. N. Gąsiorowskiej.
19. Radziwiłł A., Roszkowski W. Historia 1871-1945. – Warszawa, 1995 ; Szelańska G. Historia. dzieje nowożytne i najnowsze 1870-1932. Podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego. – Warszawa, 1994; Centkowska E., Centkowski J., Osica J. Historia dla klasy 8 «Drogi do wolności». – Warszawa, 1998.
20. Szelańska G. Historia dzieje nowożytne i najnowsze 1870-1932. Podręcznik dla klasy III liceum ogólnokształcącego. – Warszawa, 1994. – S. 262–263. Por: Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii w Polsce // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. – Rzeszów, 2001. – S. 109.
21. Centkowska E., Centkowski J., Osica J. Historia dla klasy 8, «Drogi do wolności». – Warszawa, 1998. – S. 47. Por : Stępnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie we współczesnych podręcznikach historii w Polsce // Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich. – Rzeszów, 2001. – S. 109.
22. Landecki T., Łukaszewicz W., Wereszycki H., Willaume J. Podręcznik historii dla klasy VII szkoły podstawowej. – Warszawa, 1947 ; Kwaśniewicz J., Mężyk J., Pawlik K., Prochyra K., Sędziwy H., Spiechowicz W. Historia dla klasy V. – Warszawa, 1958 ; Missalowa G., Schoenbrenner J. Historia Polski. – Warszawa, 1951; Dłuska M., Schoenbrenner J. Historia dla klasy IV. – Warszawa, 1956 i inni.
23. Sędziwy H. Historia dla klasy VII. – Warszawa, 1961 ; Wojciechowski M. Historia dla klasy VIII. – Warszawa, 1972.
24. Glubiński T. Historia 8. Trudny wiek XX. – Warszawa, 1992; Centkowska E., Centkowski J., Osica J. Historia dla klasy VIII. «Drogi do wolności». – Warszawa, 1996.
25. Nadgórska A. Obraz stosunków polsko-ukraińskich dotyczących XX wieku zawarty w podręcznikach do historii dla szkoły podstawowej z lat 1945-1996 // Polska i Ukraina w podręcznikach szkolnych i akademickich / pod. red. W. Bonusiaka. – Rzeszów, 2001. – S. 77.
26. Jarosz W. Historia. Podręcznik na VII klasę szkół powszechnych. – Lwów, 1935. – S. 22; Roszkowski W. Historii Polski 1914-1991. – Warszawa, 1992. – S. 32.
27. Wojciechowski G. Historia. Podręcznik dla gimnazjum. Razem przez wieki. Zrozumieć przeszłość III. – Warszawa, 2003. – S. 44.
28. Jarosz W. Historia. Podręcznik na VII klasę szkół powszechnych. – Lwów, 1935. – S. 24.
29. Landecki T., Łukaszewicz W., Wereszycki H., Willaume J. Historia...; Missalowa G., Schoenbrenner J. Historia...; Dłuska M., Schoenbrenner J. Historia...; Sędziwy H. Historia dla klasy VIII...
30. Wojciechowski G. Historia. Podręcznik dla gimnazjum. Razem przez wieki. Zrozumieć przeszłość III. – Warszawa, 2003. – S. 46.
31. Szcześniak A. L. Historia Polska i świat współczesny. – Warszawa, 1984 ; 1986 ; 1989 ; 1994 ; 1997 ; Glubiński T. Historia 8. Trudny wiek XX. – Warszawa, 1992 ; Centkowska E., Centkowski J., Osica J. Historia dla klasy VII. Drogi do wolności (1914-1994). – Warszawa, 1992.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
 Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України

© Урбанович Б., 2010

Стаття надійшла до редакції 15.06.2010 р.